

בראשית: שתיים זו שמעתי

את הפסוק: "אחת דבר אלהים שפתיים זו שמעתי פי עז לאלהים"¹ דרשו במכילתא,² כהסבר לחילופים שבין עשרת הדברות שבשמות לאלו שבדברים. כמאמר הידוע: "זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכולה לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע (ראש השנה כו א). הנחת היסוד היא שאחדות הדיבר הא-להי יכולה להתפצל לשמיעות ומובנים שונים, ושניהם מוצאים את מקומם בתורה. דרשה אחרת של הפסוק הזה מתייחסת לאפשרות להציע פירושים רבים ושונים, ואף סותרים זה לזה, לפסוק אחד: "מקרא אחד יוצא לכמה טעמים"³. מכאן גם נובעת הדרשה על הפסוק "שבעים שקל בשקל הקודש" – שבעים פנים לתורה.⁴ וגם הדימוי של דבר הא-להים ל"פטיש יפוצץ סלע"⁵, קול אחד, המתחלק לניצוצות רבים ומגוונים: "מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות. אף כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא מתחלק לכמה טעמים".⁶

המהר"ל מסביר את השניות כסוד הבריאה כולה: הבורא אחד הוא, אחדות שלמה ומחלטת, ואילו הבריאה מרגע הווצרה היא תופעה של ריבוי. "בראשית ברא א-להים את השמים ואת הארץ", הוא המאמר המכונן של הבריאה, א-להים היחיד ברא שנים: שמים וארץ, ומכאן מתפתחת כל הבריאה. כך מסביר המהר"ל את מדרש "אותיות דרבי עקיבא", על דבר התייצבותן של האותיות לפני ה' לתחרות, במי מהן יברא ה' את העולם.⁷ האות ב' נבחרה לפתוח את "בראשית ברא", וממנה נברא העולם, מכיון שא' היא אות של אחדות וייחוד, וב' היא אות של ריבוי וברכה. העולם הזה הנברא, הוא עולם של ביי"ת – של שניות וריבוי, ורק זו מאפשרת את קיומו ואת הברכה בו. חזרה אל האחדות המוחלטת היתה מבטלת את אפשרות קיומו ומציאותו של העולם.⁸

ריבוי הגוונים של המציאות וריבוי הפרצופים של בני האדם, מזמן את הריבוי, הגיוון והשונות גם בתורה עצמה. אין מדובר רק בהבדלי ניואנסים, אלא גם בחילופים שהם סתירות גמורות. כך במידות של מעלה: חסד ודין, אהבה ויראה, כך במידות שבנפש האדם: אהבה ושנאה, נדיבות וקימוץ, שמחה ועצב. כך בהלכה: בית שמאי ובית הלל, רבי אליעזר ורבי יהושע, אביי ורבא, סורא ופומבדיתא, מחבר השלחן-ערוך ומפת השלחן של הרמ"א. וכך באגדה ובהגות: נביא וכהן, ארץ ישראל ובבל, פילוסופים ומקובלים, חסידים ומתנגדים, חרדים וציוניים.

אין צורך להרחיק עד ספרי שמות ודברים כדי לפגוש את השונות והחילופים בתורה, כבר פרשת הבריאה הראשונה מזמנת לפנינו שני סיפורים חלופיים, שאי אפשר להלום אותם כשתי גירסאות חלקיות של תמונה שלמה, ונוח לראותם כשני מבטים חלופיים על הבריאה. בסיפור הראשון הבריאה מתפתחת מן היסודות: אור וחושך, שמים וארץ, ים ויבשה, מאורות, צומח, חי ואדם. האדם מופיע אחרון, כנזר הבריאה ותכליתה. הסיפור השני מספר את סיפורה של הבריאה מנקודת המבט של האדם. הנקודה שחתמה את הסיפור הראשון היא זו שפותחת את השני – "ואדם אין לעבוד את האדמה". כל הבריאה, הצומח והחי, נבראו לצורכו ולטיפולו של האדם, ורק בעקבות הצגת האדם ניתנת משמעות לקיומם של כל היצורים האחרים. נסיון ליישב כרונולוגית את שני הסיפורים, האם הצומח כבר היה ביום השלישי, והחי ביום החמישי, לפני בריאת האדם, או שאלו צמחו ונבראו בעקבות בריאת האדם – מוליך לפירושו של רש"י, המיוסד על גישה אחת במדרשי חז"ל: "ויברא את האדם זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופירש וייצר ה' אלהים וגו', ויצמח לו גן עדן, ויניחהו בגן עדן, ויפל עליו תרדמה, השומע סבור שהוא מעשה אחר, ואינו אלא פרטו של ראשון".⁹ גישה זו מחייבת גם פתרונות מחודשים ויצירתיים שאינם מופיעים בכתוב, כדוגמת הפתרון לסתירה בזמן בריאת הצומח: בסיפור השני, משמע שעד בריאת האדם עדיין לא היתה צמחיה בעולם, ואילו בסיפור הראשון מפורש שבריאת הצומח היתה ביום השלישי. הפתרון של רש"י: "בשלישי שכתוב 'ותוצא הארץ' – על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי".¹⁰

שלא כרש"י וההולכים בדרכו, הגרי"ד סולובייצ'יק לא טרח ליישב את הסתירות באופן כזה. במסתו הידועה "איש האמונה" הצביע על כך ששני סיפורי הבריאה מציגים שתי דמויות של בריאה, שני תפקודים של האדם

¹ תהלים סב, יב

² מכילתא דרשב"י, שמות כ' א. מכילתא דר"י מסכתא דשירה, פרשת בשלח, פרשה ח'.

³ סנהדרין לד א

⁴ במדבר רבה נשא י"ג.

⁵ ירמיהו כג כט. ירושלמי נדרים ג' ב'.

⁶ פסיקתא זוטרתא שמות פרשת יתרו פרק כ.

⁷ המדרש מובא בתחילת ילקוט שמעוני על התורה.

⁸ דרשות מהר"ל, דרוש על התורה, על הפסוק "ויסעו מרפידים". ועוד במקומות רבים באופנים שונים בכתביו.

⁹ רש"י בראשית ב, ח

¹⁰ רש"י בראשית ב, ה.

בה, וכל אחד מהם מספר את סיפור הבריאה מנקודת השקפה אחרת. השאלה הריאלית, מה היה הסדר הכרונולוגי והמעשי של הבריאה אינה מטרידה אותו בדרשתו זו כל ועיקר. משתמע מדבריו גם במקומות רבים אחרים, שאין הכרח ליישב סתירות, אלא צריך ללמוד איך חיים בעולם שיש בו הבטים סותרים שאינם ניתנים ליישוב כלל.¹¹

פתיחת התורה באות בי"ת, ופתיחת העיסוק בספר בראשית מנקודת המבט של הריבוי, השונות והסתירות שבתורה, מתווה דרך לימוד המחודדת את נקודת המבט השנייתית הזאת. במהלך השנה נתבונן, אי"ה, בתופעות שונות של שניות וסתירות בתורה, ונבחן גם גישות שונות להתמודדות עם תופעות אלה. במדרשי האגדה הקדומים, כדוגמת "בראשית רבה" מוצאים שלפני הדרשות על רצף הפסוקים של הפרשיה מובאת "פתיחתא". לעתים, נמצאים מקבצים של פתיחתאות רבות לפרשיה אחת. בולט במיוחד מדרש איכה, שיש לו שלשים ושש פתיחתאות כמנין איכ"ה, חטיבת הפתיחות לאיכה קובעת מקום לעצמה בראש המדרש ונקראת: "פתיחתא דחכימי".¹² במסכת מגילה יש רשימה מפורטת של פתיחות למדרשי מגילה אסתר: עשרות מימרות הנפתחות במלים: "רבי פלוני פתח לה פתחא מהאי פרשתא".¹³ הפתיחתא מתווה את דרכו של הדרשן ואת הפן המיוחד מבין שבעים הפנים שהוא מבקש לדרוש בפרשה. דרשתנו לשבת בראשית, בראשית שנת תשע"ד, מציבה את הפסוק "אחת דבר א-להים שתיים זו שמעתי" כפתיחתא לדרשות השנה כולה, ויהי רצון שיסייענו ה' ללמוד ולהבין, ולהאיר מעט פינה זו שבתורה. "גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך".

¹¹ ראו בדרשתו "גאון וענוה" בקובץ "דברי הגות והערכה".

¹² המספר משתנה בין הנוסחים השונים של המדרש. אבל המליצה נאה היא. ראו בהקדמתו של בוכר למהדורת איכה רבה.

¹³ מגילה יא א